

ZAS – ZPRAVODAJSKÁ AGENTÚRA SLOVENSKA V OBDOBÍ SLOVENSKÉHO NÁRODNÉHO POVSTANIA – II (Spomienková rekonštrukcia k 55. výročiu)

Rozvinutá činnosť

Podmienky na plnú činnosť ZAS vznikli presťahovaním do budovy Rímskokatolíckej ľudovej školy v Banskej Bystrici zrejme 7. septembra, lebo s dátumom 8. septembra sa zachovali prvé cyklostylované správy vydávané už od rána (a od toho dňa nepretržite každý deň). S dátumom 9. septembra vyšlo prvé číslo povstaleckej *Pravdy*, redigované už s použitím materiálu ZAS.

Umiestnenie ZAS a rozhlasu spoločne v jednej budove viedlo k veľmi úzkej a pohotovej spolupráci. Nejedna významná zahraničná správa sa dostala do vysielania Slobodného slovenského vysielateľa prv, než bola ako rozmnoženina agentúrne vydaná.

Organizačná schéma a počet pracovníkov ZAS sa ustálili takto:

Úrad predsedníctva SNR
(dr. F. Vašečka, dr. M. Josko)
jeho 3. odbor

(Andrej Djuračka, Július Horváth)

ZAS

Vedúci redaktor: Ján Trachta
Sekretariát: Bernarda Clayová

Zahraničná redakcia

Smenári:

Karol Dlouhý

Juraj Charvát

Viktória Tublová

(títo súčasne odpočúvali v angličtine a nemčine)

Redaktori:

po rusky Viera Štetková a Jenyka Zacharová

po srbsky a francúzsky Ján Čierny

po poľsky Simon Gromov, manželia Wojewodovci

po maďarsky Klára Furgyiková
po holandsky a španielsky pani Gärtnerová

Vnútropolitická redakcia

Smenár: dr. Ján Lehký

Redaktori:

Ladislav Očenáš

Michal Považan

Egon Roth

Ján Slaminka

Ladislav Vičan

Redaktori stenografi:

Alfonz Bednarič

Vladimír Molnár

Andrej Nuoška

Pisáreň; rozmnožovňa a expedícia

Technickí pracovníci:

Čúz, Eliáš, Fábry, Karšay,

bratia Zábojnikovci

Zahraničná redakcia odpočúvala a spracúvala politické a frontové správy (v malej miere hospodárske a iné) zachytené v rôznych rečiach z rozhlasových staníc:

– Bratislava,

– Moskva: po slovensky a po česky Hovorí Moskva, Moskva hovorí, Za slovenskú slobodu, Za národné oslobodenie a tiež vysielanie v ruštine a v ďalších cudzích jazykoch,

– Londýn: po slovensky a po česky Volá Londýn, vysielanie BBC, ktoré sa stalo oficiálnym vysielaním čs. vlády sídliacej v Londýne, a takisto vysielanie v angličtine a v ďalších cudzích jazykoch,

– USA: čs. vysielanie podliehajúce Úradu vojnových informácií,

– Budapešť po maďarsky, Paríž po francúzsky, Titova vysielateľka (zle počuteľná) po srbochorvátsky, Hilversum po holandsky a príležitostne rôzne ďalšie.

Hlavné spravodajské relácie z Moskvy a Londýna v našich jazykoch, ďalej Bratislava, ako aj dik-tando zvodky vojenského velenia z Moskvy a Londýna boli stenografované.

Zahraničná redakcia tak mala k dispozícii hlavné fakty odpočuté z rôznych staníc a z každej významnej stanice vo viacerých jazykoch. Už prvé skúsenosti svedčili o rozpornosti spravodajstva v hlá-seniach rozličných staníc i jazykových oblastí. V zásade sa tomu čelilo tým, že smenár robil konečnú redakciu významnejšej správy porovnávaním viacerých rozhlasových relácií. Vždy to však nebolo mož-né, lebo viaceré pramene neboli alebo čas súril.

V zahraničnej redakcii sa pracovalo na smeny na čele so smenárom. Materiál odpočúvaný redaktor-mi sa sústreďoval u smenára, ktorý ho spracoval a potom putoval priamo do písárne a rozmnožovne (spočiatku, kým sa zabehal pracovný poriadok, sa materiál podstúpil šéfredaktorovi).

Pracovný poriadok sa odzrkadľoval aj vo vydaných správach. Pod stručným titulkom boli najprv značky pracovníkov, najmenej dve (značka smenára a písárky), ale často aj viac písmen (začiatkové písmená priezvisk), z čoho je zrejme, že danú správu odpočúvali viacerí pracovníci z rozličných rozhlasových staníc a v rozličných jazykoch. Za číslom správy nasleduje domicil (názov sídla rozhlasovej stanice). Na konci každej strany je vyznačený časový údaj vydania, z čoho je zrejme, že sa pracovalo od 8. do 24. hodiny. Správy boli stručné, ale bolo ich veľa (od 30 do 80 zahraničných správ denne), takže podávali úplný obraz o situácii na celom svete.

Pracovníci *vnútropolitckej redakcie* obstarávali správy zo zasadaní pléna SNR (spočiatku výlučná doména vedúceho redaktora Jána Trachtu) a udržiavali styk s poverenictvami, úradmi a národnými výbormi, takže zobrazovali život na povstaleckom území v celej šírke.

Od prvého dňa bol súčasťou domáceho spravodajstva každodenný prehľad tlače, ktorý využíval najmä rozhlas. Neskôr sa objavujú aj príležitostné publicistické materiály.

Popri pravidelných hláseniach armádneho veliteľstva o situácii na frontoch SNP (do redakcie ich nosil profesor banskobystrického gymnázia dr. Dilinger v rovnošate vojaka) sa ku koncu septembra objavuje nová rubrika Frontový zpravodajca ZAS-u hlási alebo Pôvodné frontové zprávy ZAS-u.

Z hľadiska uchovania závažných politických materiálov pre budúcnosť bolo dôležité stenografické zachytávanie nenapísaných prejavov na významných podujatiach, ako bol zlučovací zjazd KSS, podbrezovský zjazd závodných rád, verejná manifestácia v banskobystrickom parku a pod., kde sa okrem redaktorov striedali stenografi ZAS.

Produkcia domácich a zahraničných správ ZAS sa pohybovala medzi 30 až 40 stranami denne. Domáce a zahraničné správy boli rozmnožované na papieri rozdielnej farby, samostatne boli číslované aj strany, aj správy. Výnimku tvoria prejavy V. Šrobára a členov vládnej delegácie (Němec, Hála, Viest, Valo) prednesené na zasadaní SNR 10. októbra 1944, ktoré nemajú strany číslované, ale značené písmenami od A do T.

Dôležitým oddelením bola *rozmnožovňa a expedícia* agentúrneho materiálu. V jednej miestnosti bol cyklostylový stroj, zásoby papiera i skrine s priehradkami pre odberateľov. Okrem rozhlasu pribúdali redakcie novín vychádzajúcich v Banskej Bystrici a vo Zvolene (zo Zvolena si chodili po správy na motocykli). Osobitným poslom sa posielali správy členom predsedníctva SNR, členom SNR, Úradu predsedníctva SNR. Odberateľmi boli poverenictva a obdive ozbrojené zložky (armáda a partizáni).

Pracovníci

Vedúcim redaktorom ZAS bol **Ján Trachta**. V agentúre bol jediným profesionálom, nielen v tom zmysle, že bol činným novinárom, ale mal za sebou aj prax agentúrneho novinára v Slovenskej tlačovej kancelárii a bol tiež komorným stenografom. Okrem zakladania a riadenia agentúry stihol byť aj činným spravodajcom na pôde SNR. Veľa správ o činnosti SNR má jeho značku „T“. Po mesiaci činnosti v ZAS sa dobrovoľne prihlásil na front a narukoval do Brezna. Od začiatku februára 1945 už rozbíhal v oslobodených Košiciach práce v novom denníku *Národná obroda*, kde vedľa šéfredaktora Laca Novomeského bol výkonným šéfredaktorom. Novinárom ostal po celý život, pracoval ako korešpondent ČTK v Budapešti, v rozhlase, v denníku *Práca*, založil bratislavský *Večerník* a napokon rozvíjal televíziu publicistiky.

V inej situácii z hľadiska profesionality bol **Ernest Sýkora**, ktorý nastúpil na Trachtovo miesto začiatkom októbra 1944. Ako stredoškolský profesor pomáhal agentúre vylepšovaním štylistiky správ. Keď však pochopil, že by to zdržiavalo ich vydávanie, ďalej do bežného chodu redakčných prác nezasahoval.

Smenárom vnútropolitckej redakcie bol **Ján Lehký**, ktorý krátko vypomáhal ZAS-u aj v Bratislave roku 1945, ale potom prešiel do sféry národných výborov. Po odchode Jána Trachtu obsadzoval ako redaktor najvýznamnejšie politické podujatia (zjazd závodných rád v Podbrezovej, verejná manifestácia v Banskej Bystrici). Správy ZAS z týchto podujatí nesú jeho značku.

Karol Dlouhý a **Juraj Charvát** boli vedúcimi smeny v zahraničnej redakcii a súčasne odpočúvali rozhlasové spravodajské relácie v anglickom a nemeckom jazyku. V prvých septembrových dňoch boli aj hlásateľmi rozhlasu. Obidvaja – v tom čase vysokoškóľáci – ostali aj po odchode zo ZAS pracovať v tlači.

Viktória Tublová bola trefou vedúcou smeny v zahraničnej redakcii. Po odchode z Banskej Bystrice už v redakciách nepracovala. Z mesta evakuovala spolu s pracovníkmi Slobodného slovenského vysielateľa na Staré Hory, kde sa ešte 26. októbra pokúšala odpočúvať hlásenia zahraničného rozhlasu (spolu s Ivanom Terenom) v budove MNV na poschodí, medzi ranenými vojakmi odsunutými z frontu.

Odpočúvané správy odniesli na Donovaly pracovníci rozhlasu Gabo Rapoš, Jožko Vrabc a Milan Dudáš (hlásateľ), no už sa neodvysielali.

Vysielanie z Moskvy v ruskom jazyku zachytávala **Viera Štetková** a **Jenka Zacharová**, ktorá neskôr trvalo žila v Prahe, ale v tlači už potom nepôsobila.

Ján Čierny po maturite v Petrovci (Juhoslávia) prešiel v roku 1942 ilegálne maďarsko-slovenské hranice, žil v Martine a 1. septembra už bol v Banskej Bystrici. Pracoval na Povereníctve SNR pre školstvo, kde sa zúčastňoval na príprave nástenných novín *Hlas ľudu*. V ZAS odpočúval rozhlasové relácie v ruskom a francúzskom jazyku a Titovu vysielачku v srbochorvátčine.

Maďarské rozhlasové relácie odpočúvala Bystričianka **Klára Furgyiková** (neskôr vydatá Ulrichová), ktorá tiež viac v tlači nepôsobila.

V agentúre pracovali aj Poliáci, manželia **Wojewodovci** z Varšavy a **Simon Gromow** z Krakova. Odpočúvali relácie v poľskom jazyku (pani Wojewodová aj po anglicky).

Cenné služby poskytovali stenografi **Alfonz Bednarič**, **Vladimír Molnár** a **Andrej Nuoška** (prvý z nich ostal verný novinárčine celý život). Zachytávali presné znenie dôležitých rozhlasových relácií (napr. z Moskvy správu Hlavného veliteľstva), ale ich zásluhou sa zachovali aj niektoré prednesené politické prejavy, ktoré neboli vopred napísané.

Alfonz Bednarič zaznamenával zahraničné relácie a vypomáhal – ako aj ostatní stenografi – vo vnútropolitickej redakcii. V Banskej Bystrici pomáhal Mikulášovi Šurinovi a Ctiborovi Breznickému vydávať noviny *Vatra*, neskôr ho v Bratislave Julo Horváth znovu umiestnil v ZAS na ulici kpt. Nálepku.

Vo vnútropolitickej redakcii pracovali **Jozef Slaminka** a **Ladislav Vičan**, ktorý potom dlhé roky bol redaktorom ZAS a ČTK, naposledy korešpondentom ČTK vo Viedni. V ZAS denne spracúval prehľady tlače. V neskoršom období silný ohlas mala práca frontových spravodajcov **Michala Považana** a **Ladislava Očenáša**. Očenáš rovnako ako Bednarič bol potom novinárom v Prahe.

V redakcii pracovali aj pisárky a medzi nimi jediný mládenec, bratanec autora tejto state, stredoškôľak **Miroslav Charvát**.

Sekretárkou ZAS bola **Bernarda Clayová**.

Po zatlačení Povstania do hôr zo zamestnancov ZAS zahynuli pani **Gärtnerová**, manželka lekára z Novej Bane, ktorá okrem iných jazykov ovládala a v redakcii používala najmä španielčinu a holandčinu (jazyky sa naučila v týchto dvoch krajinách, kde istý čas žila ako utečienkyňa pred nemeckým fašizmom), a **Egon Roth**, ktorého odpočúvané materiály slúžili aj ako podklad Petrovi Karvašovi pre jeho pravidelné odpovede na útoky bratislavského rozhlasu.

Koniec činnosti v povstaleckej ZAS

V pondelok popoludní 23. októbra 1944 bolo posledné plenárne zasadanie SNR, na ktorom som sa zúčastnil ako jediný pracovník ZAS. V mene armádneho veliteľstva pplk. Ferjenčík opísal novovzniknutú situáciu: z juhu, z Maďarska, všetkými dolinami postupujú nemecké vojská smerom na Pohronie. Keďže nebolo v silách povstaleckej armády tento postup zastaviť, odporúčala sa evakuácia do hôr. V ten deň však nebol vydaný nijaký organizačný pokyn, kam a ako sa má evakuovať.

Zvolenské noviny vyšli naposledy 24. a banskobystrické 25. októbra. Zachované cyklostylované exempláre spravodajstva z produkcie ZAS svedčia o tom, že prvé boli vydané 8. septembra a posledné 24. októbra, keď ZAS normálne pracovala až do konca nočnej smeny.

V tento posledný pracovný deň som pozval zamestnancov ZAS, aby si v stredu 25. októbra prišli do kaviarne Národného domu prevziať trojmesačnú zálohu na plat. Na rozdiel od rozhlasu, ktorý evakoval spoločne ako organizácia, každý zamestnanec ZAS odchádzal z Banskej Bystrice na vlastnú päsť.

Dňa 26. októbra 1944 dostali pracovníci vysielачa rozkaz ustúpiť smerom na Staré Hory a Donovaly. V ten deň ešte na Starých Horách pre potreby rozhlasu odpočúvala zahraničné správy Viktória Tublová. Ráno 27. októbra sa Slobodný slovenský vysielач ozval posledný raz. Po evakuácii z Banskej Bystrice však už zahraničné správy nevysielal.

Juraj Charvát

STOPA V ČASE K jubileu Preßburger Zeitung

„Žurnalistika je umením, a nie vedou, je remeslom, a to remeslom ducha. Čo vytvorí žurnalistika, to je – povedzme – pominuteľné ako denné motýle alebo trvalé ako bronz. Súd patrí budúcnosti, súčasnosť nie je objektívna. Čím jemnejšia je tkanina, o to neviditeľnejší je zámer. Tkať na krosnách neúnavne plynného času, brzdený odtiaľto, podporovaný odinakaľ je ťažké, ale ľahko sa kritizuje...“¹

Väčšina ľudí prichádza na tento svet, aby zohrala rolu drobučkových koliesok na stroji času, potrebných na jeho chod, no ľahko nahraditeľných novými, rovnako bezmennými, keď sa opotrebujú.

Len málo vyvolených zanecháva po sebe stopy v čase – pozitívne stopy, akými sú napríklad objavenie penicilínu či kozmických lodí, sporné stopy, ako napríklad dynamit a rádium v službách človeka a v zbraniach hromadného ničenia, a negatívne stopy, kruté stopy genocíd, ktoré zanechali po sebe diktátori a ktoré by sme najradšej vymazali z pamäti, keby v nej nemali zostať ako memento.

Stopy v čase bývajú veľké ako egyptské pyramídy, ale i malé ako mikročip. Nie všetky sú relevantné pre celé ľudstvo, môžu však niečo znamenať povedzme pre jeden národ, jedno mesto a jeho obyvateľov. Takúto „stopu v čase“ v dejinách Bratislavy zanechala knihtačiarška rodina Landererovcov, ktorej vďačíme o. i. za *Preßburger Zeitung*, prvú a súčasne najdlhšie vychádzajúcu nemeckú novinu na území dnešného Slovenska.

Preßburger Zeitung (písané i *Pressburger Zeitung*) začali vychádzať 14. júla 1764 a existovali až do 29. mája 1929.² V roku 1999 teda slávia 235 rokov od svojho vzniku a 70 rokov od zániku.

Preßburger Zeitung vychádzali 165 rokov. Za toto obdobie vystriedali viacerých majiteľov a prirodzene i šéfredaktorov, resp. redaktorov. S ohľadom na čitateľov *Preßburger Zeitung* postupne zhustili periodicitu, zväčšili formát, rozšírili počet strán i formou príloh, vylepšili grafickú úpravu. Informovali o dianí vo svete, v monarchii i v Bratislave³ najskôr v rozsahu, v akom to umožňovala cenzúra, neskôr, po roku 1918, po vytvorení ČSR a zrušení cenzúry, otvorene, hoci po celý čas svojej existencie zostali provládne. V našom príspevku by sme čitateľom *Otázok žurnalistiky* chceli stručne pripomenúť ich históriu a odkaz.

V rukách Landererovcov

Písal sa rok 1720, keď sa v Bratislave, kde žili vedľa seba Nemci, Slováci i Maďari a ktorá v tom čase mala iba okolo 12 000⁴ obyvateľov, usadil Ján Pavol Royer, pôvodom zo Salzburgu, ktorý si v meste otvoril knihtačiareň. Napriek počiatočnému odporu mestskej vrchnosti získal povolenie i kráľovské privilégium.⁵ Prečo ho spomíname? Čo mal spoločné s Landererovcami tento knihtačiar, v ktorého tlačiarňi sa tlačilo i latinské periodikum Mateja Bela *Nova Posoniensia*? Royerova prvá manželka Mária Eva bola blízkou príbuznou Landererovcov. Z troch bratov Landererovcov, pôvodom z Horného Falcka, sa Ján Sebastián, ktorý bol kupcom, usadil v Bratislave, obchodník Ján Adam (krstný otec Royerových detí) vo Viedni a Ján Michal Landerer (I.) vlastnil tlačiareň v Budíne. Syn Jána Michala Landerera (I.) Ján Michal Landerer (II.) prešiel z Budína do Bratislavy, kde v roku 1750 odkúpil Royerovu tlačiareň. V roku 1751 sa stal občanom mesta a o rok nato mu Mária Terézia udelila veľké tlačiarenské privilégium.

Po príchode do Bratislavy sa vtedy dvadsaťštyriročný Ján Michal Landerer spriatelil s približne rovnako starým Karlom Gottliebom Windischom, geografom, publicistom a neskorším starostom Bratislavy. Nevie sa presne, v hlave ktorého z nich skrsla myšlienka na vydávanie *Preßburger Zeitung*.⁶ Faktom zostáva, že Karol Gottlieb Windisch bol desať rokov jeho redaktorom, ale i to, že Ján

¹ PICHLER, A.: Entstehung der „Pressburger Zeitung“. Pozsony-Pressburg 1913, s. 31.

² Za ich pokračovateľa sa považuje *Neues Preßburger Tagblatt – Preßburger Zeitung*, ktorý od 1. 1. 1936 vychádzal ako *Neue Pressburger Zeitung*. Jeho šéfredaktorom až do 14. 3. 1939 bol Emil Portisch.

³ Preßburg, Pozsony, Prešporok, od roku 1918 Bratislava.

⁴ PICHLER, A.: c. d., s. 25.

⁵ Tamže, s. V.

⁶ Podrobnejšie pozri PICHLER, A.: c. d., s. 27 a 32.

Michal Landerer v uvedenom období a ani po Windischovom odchode, keď v novinách *Preßburger Zeitung* pracovali Ján Michal Korabinský a Daniel Tállyai, v povinných údajoch nikdy neuvádzal mená redaktorov, ale len údaj o sebe a svoju adresu⁷, neskôr i šľachtický predikát, ktorý mu v roku 1784 udelil panovník Jozef II. Napokon po postupnom odchode už spomenutých redaktorov, s ktorými – najmä s K. G. Windischom a D. Tállyaiom – sa rozišiel i názorovo⁸, svoje noviny redigoval sám. Venoval im osobitnú pozornosť, ako to sľúbil už v *Avertissement*, t. j. ozname o ich vydávaní zo 14. júla 1764, ku ktorému bolo pripojené prvé číslo *Preßburger Zeitung*, a to, že vynaloží všetko úsilie, aby „zobieral najlepšie, najistejšie a najpozoruhodnejšie správy“. Prial si, aby jeho noviny boli užitočné a príjemné zároveň. S tým cieľom angažoval, ako sa uvádza ďalej v *Avertissement*, korešpondentov na rôznych miestach.⁹ Z *Avertissementu* sa budúci abonent mohol dozvedieť i to, kedy, kde a za akú sumu si noviny môže predplatiť. *Preßburger Zeitung* tlačili v modernej Landererovej tlačiarňi, kde sa podobne ako u Royera tlačili knihy v nemčine, slovenčine, maďarčine i latinčine.¹⁰ Distribúciu zabezpečovala distribučná firma s názvom *Zeitungscomptoir* (písané i *Zeitungs-Comptoir*).¹¹

Preßburger Zeitung vychádzali najskôr v stredu a v sobotu na malom knižnom formáte, jeden kus stál štyri grajciare, ročné predplatné bolo osem zlatiek. Objednávky prijímal poštový úrad. V rokoch, keď ich vlastníkom a vydavateľom boli Landererovci, periodicita novín nezhustla. Od 22. mája 1792 ju zmenili zo stredy a soboty na utorok a piatok, teda na dni, keď sa doručovala pošta, aby zabezpečili abonentom čo najčerstvejšie informácie. Formát sa postupne zväčšil z malého knižného na európsky novinový. Do pôvodne textovej hlavičky pribudol znak Uhorska a Bratislavy, rôzne ornamenty, a po udelení šľachtického predikátu Jánovi Michalovi Landererovi (II.) aj informácia o vydavateľovi.¹² Počet strán stúpol zo štyroch až šesť v začiatkoch na osem až desať od roku 1777. Zalamovanie na dva stĺpce sa nezmenilo. K vlastným novinám sa veľmi skoro začali pripájať prílohy. V čase, keď noviny patrili Landererovcom, to boli *Der Freund der Tugend* (1767–1769), *Der Vernünftige Zeitvertreiber* (1770), *Preßburgisches Wochenblatt* (1771–1773), *Historische-kritische-moralische-politische Beyträge* (1783), *Neuwieder Zeitung* (1789–1810 pod rozličnými názvami, napr. *Politische Gespräche der Todten*, *Aus dem Reich der Todten*), *Allgemeine deutsche Theaterzeitung* (1798–1799).

Spravodajstvo v novinách *Preßburger Zeitung* sa ničím nelíšilo od spravodajstva v iných dobových periodikách. Na prvom mieste boli informácie o panovníkovi a členoch jeho rodiny, resp. o európskych panovníkoch a aristokracii vôbec¹³, ďalej informácie o nešťastiach¹⁴, správy bulvárneho typu,¹⁵ najskôr knižná a neskôr aj iná inzercia a informácie o zosnulých. Správy v týchto novinách ani formálne nezodpovedali tým dnešným. Často zaberali viacero strán.¹⁶ Spočiatku ich uvádzal len domicil, neskôr sa v novinách udomácnili i názvy rubrik, ktoré sa často menili. Boli to napr. *Innländische Begebenheiten* (Vnútorne záležitosti), *Ausländische Vorfälle* (Zahraniczne udalosti). Kuriózne je, že nemecké slovo *Nachricht* (správa) v týchto novinách najskôr označovalo inzertný oznam a nie správu, podobne rubrika

⁷ Diese Zeitung ist am Mittwoch und Sonnabend zu haben bey Johann Michael Landerer wohnhaft nächst dem Fischertor (Tieto noviny možno dostať v stredu a v sobotu u Johanna Michaela Landerera bytom blízko Rybárskej brány). *Preßburger Zeitung*, 14. 7. 1764, č. 1, posledná strana dole pod čiarou (strany nie sú číslované – pozn. autorky).

⁸ S Danielom Tállyaiom, zakladateľom a vydavateľom prvých novín v slovenčine *Presspúrske noviny* (1783–1787) a redaktorom *Magyar Hirmondó* (1787) o. i. pre jeho nápad dostať pod jednu strechu všetky periodiká vychádzajúce v tom čase v Uhorsku, s ktorým ani J. M. Landerer, ani ďalší bratislavský tlačiar F. Patzko nesúhlasili. Podrobnejšie pozri PICHLER, A.: c. d., s. 31.

⁹ J. M. Landerer dostával originálne správy z Varšavy, Krakova, Petrohradu, Bruselu, Luxemburgu, Milána, Pávie, Bukurešti, Lvova, Viedne a i.

¹⁰ Zo slovenských autorov u J. M. Landerera vyšli napr. diela Jozefa Ignáca Bajzu a Antona Bernoláka.

¹¹ Od roku 1787 *K. k.* (kaiserlich und königlich) *privilegirtes Zeitungs-Comptoir*.

¹² „...verlegt bey Johann Michael Landerer Edlem von Füsikut“ (...vydané u urodzeného Johanna Michaela Landerera von Füsikut). *Preßburger Zeitung*, 1. 1. 1796, č. 1, s. 1.

¹³ Napríklad o oslavách cisárových menín v Hainburgu. *Preßburger Zeitung*, 22. 3. 1783, č. 24, s. 5.

¹⁴ Napríklad opis požiaru v Debrecíne, kde zhorelo vyše 100 domov. *Preßburger Zeitung*, 14. 7. 1764, č. 1 (strany nečíslované – pozn. autorky).

¹⁵ O smrti 105-ročnej starej slečny v anglickom Southby. *Preßburger Zeitung*, 1. 1. 1766, č. 1, s. 4.

¹⁶ Napríklad správa o cisárskej sánkovačke vo Viedni, ktorá obsahuje presný súpis osadenstva 25 saní od grófov až po lokajov. *Preßburger Zeitung*, 28. 1. 1776, č. 8, s. 6–7.

Gelehrte Sachen (Učené veci) označovala spravidla knižnú inzerciu. Nad vlastné správy sa slovo *Nachricht* dostalo až v sedemdesiatych rokoch,¹⁷ keď i nad inzerciu postupne začalo prenikať slovo *Anzeige* (inzerát)¹⁸.

Noviny *Preßburger Zeitung*, pri koncipovaní ktorých sa Ján Michal Landerer inšpiroval periodikom *Wienerisches Diarium*¹⁹, za jeho vedenia prosperovali. Náklad stúpol zo 100 predplatiteľov v začiatkoch na v priemere 2 000 predplatiteľov v rokoch 1795–1800.²⁰ I napriek výdavkom na tlač, korešpondenciu, písacie potreby, zahraničné noviny a časopisy, ako i plat redaktorovi (*Zeitungsschreiber*), ktorý sa postupne zvýšil zo 100 zlatiek v rokoch 1764 na 250 v rokoch 1795 až 1800²¹, noviny prinášali slušné zisky, čo bolo trňom v oku ďalším bratislavským tlačiarom.

Úder novinám priniesla účasť syna Jána Michala Landerera (II.) v roku 1794 na sprisahaní opáta Martinovicsa, ktorého stúpencom nazývali i uhorskými jakobínmi.²² Sprisahanie bolo prezradené, vodcovia popravení, Ján Michal Landerer (III.) skončil vo väzení na Spielbergu a na Kufsteine. Jeho otec pod vplyvom prežitého otrasu v roku 1795 zomrel. Ohrozený bol šľachtický predikát rodiny, tlačiarne v Bratislave, v Pešti i v Budíne a prirodzene i vydávanie *Preßburger Zeitung*, ktoré po smrti Jána Michala Landerera (II.) viedla jeho vdova. Už v roku 1800 sa traja bratislavskí tlačiarci Šimon Peter Weber, Ján Nepomuk Schauff a František Jozef Patzko obrátili na panovníka Františka II. so žiadosťou odňať noviny *Preßburger Zeitung* rodine Landererovcov s tým, že by ich oni tlačili striedavo, mestu by platili ročne 1 000 zlatých a honorovali by prácu cenzora.²³ Panovník však – zrejme i vzhľadom na vernosť habsburgovcom Jána Michala Landerera (II.), považovaného za najvýznamnejšieho uhorského typografa svojej doby²⁴ – ich žiadosť zamietol. Naopak potvrdil šľachtický predikát rodiny Landererovcov a ponechal *Preßburger Zeitung* v ich rukách až do roku 1812. Museli však platiť spomenutých 1 000 zlatých mestu do pokladnice pre chudobných a honorovať prácu cenzora, pretože noviny, ktoré sa až dovtedy tešili určitej voľnosti, začali byť prísne cenzurované. Navyše na vydávanie *Preßburger Zeitung* si začalo robiť nárok aj mesto, a to v zmysle starého výsostného práva, ktoré umožňovalo mestám dávať veci do prenájmu, teda prečo nie aj noviny.²⁵

Preßburger Zeitung od 1. januára 1804 zmenili názov na *K. k. städtische Pressburger Zeitung*. Viedli ich redaktori, ktorých mená s výnimkou posledného, Wilhelma Schmidta, nepoznáme. Redakčnej činnosti sa pravdepodobne venoval i Ján Michal Landerer (III.) po svojom návrate z väzenia v roku 1803. Po jeho smrti v roku 1810 sa jeho rodina pokúsila vyrovnáť s mestom jednorazovým odstupným 20 000 zlatých za možnosť vydávať *Pressburger Zeitung* i po uplynutí privilégia. Pokus nebol úspešný. V roku 1824 sa vedenia tlačiarne ujal Ludovít Landerer, posledný slávny tlačiar z rodiny Landererovcov. Tento sa však sústredil prevažne na budovanie pobočky tlačiarne v Pešti, kam sa rodina Landererovcov postupne presťahovala. Zaoberal sa farbotlačou, umeleckými reprodukciami a založil tlačiareň na bankovky. V roku 1841 začal vydávať noviny *Pesti Hirlap*, ktorých redaktorom bol Lajos Kossuth. Bratislavskú tlačiareň predal v roku 1851 faktorovi Alojzovi Schreiberovi. Po smrti Ludovíta Landerera jeho rodina predala i ostatné nehnuteľnosti, ktoré jej v Bratislave patrili.

Majetkom mesta

Po tom, ako mesto odmietlo jednorazové odstupné za *Pressburger Zeitung* ponúkané Landererovcami, konala sa 8. apríla 1812 licitácia. Prvým nájomcom *Pressburger Zeitung* sa stal bratislavský kníhtlačiar Šimon Peter Weber. Nájomné predstavovalo 12 000 zlatých ročne. Šimon Peter Weber musel okrem toho, podobne ako predtým Landererovci, platiť 1 000 zlatých do pokladnice pre chudobných a hradíť plat cenzora. Nájomné bolo veľmi vysoké. Noviny už neboli jedinými v meste a neprinášali také vysoké

¹⁷ Napríklad v *Preßburger Zeitung*, 16. 11. 1776, č. 92, s. 3–4 pod titulkom *Schulnachrichten* bola uverejnená správa o reči učeného pána profesora Sklenára, ako aj celá jeho reč na žiadosť čitateľov.

¹⁸ Napríklad v rubrike *Vermischte Anzeigen* (Zmiešaná inzercia). *Preßburger Zeitung*, 4. 1. 1783, č. 2, s. 8.

¹⁹ Založené v roku 1703, od roku 1780 *Wiener Zeitung*.

²⁰ PICHLER, A.: c. d., s. 31.

²¹ Tamže, s. 31.

²² KOVÁČ, D.: Dejiny Slovenska. bez miesta: Nakladatelství Lidové noviny 1998, s. 81.

²³ PICHLER, A.: c. d., s. XXX.

²⁴ Tamže, s. 26.

²⁵ Tamže, s. 30.

zisky ako Landererovcom. Šimon Peter Weber bol už po dvoch rokoch ich vydávania nútený požiadať mesto o zníženie nájomného. *Pressburger Zeitung* vydával až do konca roku 1819. Po ňom prišli Karl Kaspar Snischek, Karl F. Wigand, Ignác Schaiba, Michael v. Barisch a i. V roku 1861 sa nájomcom novín stal Alois Schreiber, od ktorého ich v roku 1874 prevzal Karl Angermeyer, považovaný za bratislavského nástupcu Landererovcov.²⁶ Majetkom mesta boli do konca roka 1876, od roku 1877 súkromným majetkom rodiny Angermeyerovcov.

Akým vývojom prešli *Pressburger Zeitung* v období, keď boli prenajímané ako tovar? Už 1. júla 1812 zmenili meno na *K. k. privilegierte städtische Pressburger Zeitung* s korunkou, uhorským znakom a bratislavským erbom v hlavičke²⁷, skrátené *Städtische Pressburger Zeitung*. Ich periodicita zhustla z dvoch vydaní v týždni na tri od januára 1842 a stala sa dennou od júla 1848. Charakter novín sa však v čase, keď boli majetkom mesta, nezmenil. Boli to konzervatívne, provládne a až do roku 1840 prevažne spravodajské noviny. Publicistika spolu s platenou inzerciou figurovala v rubrike (niekedy i prílohe) *Intelligenzblatt für Ungarn*, kde sa neskôr začali objavovať ilustrácie. Ďalšími zaujímavými počínmi v tomto období boli kultúrno-literárne prílohy *Pressburger Aehrenlese* (1827–1836) a *Pannonia* (1837–1849).

Konzervatívny tón novín vystriedal v roku 1841 tón polemický. V tom čase sa jeho redaktorom (neskôr zodpovedným redaktorom) stal novinár Adolf Neustadt z Prahy. Obklopil sa kvalitnými spolupracovníkmi, s ktorými zakrátko zmenil *Pressburger Zeitung* na noviny „prostredníctvom ktorých nemeckí čitatelia poznávali Bratislavu a Uhorsko“²⁸. V roku 1848 už od začiatku zasadania uhorského snemu prinášali podrobné informácie o jeho rokovaní. Marcovú revolúciu v roku 1848 uvítali s veľkým nadšením. Za jeden z jej najväčších výdobytkov považovali slobodu tlače. Chcelo sa im volať „Nech žije!“ Prirovnávali ju k čarovnému prútku, ktorý prebúda ducha, zušľachťuje srdcia, čistí charaktery, utvára a zabezpečuje práva, humanizuje národy a podporuje tróny.²⁹ Tešili sa, že „barbarské nožnice úzkoprsých cenzorov už nebudú okliešťovať to najcennejšie čo človek má, t. j. myšlienky“³⁰. Hoci *Pressburger Zeitung* veľmi úctivo podakovali „najlepšiemu, najmilostivejšiemu, najotcovskejšiemu cisárovi“ za slobodu tlače, došlo na mieste ich zodpovedného redaktora k nútenej zmene. Stal sa ním Johann v. Bangya a vydavateľom od 7. apríla dr. Heinrich Löw z Viedne, ktorého „štrómanom“ vraj bol už predchádzajúci vydavateľ *Pressburger Zeitung* M. von Barisch.³¹ Predstavenstvo Bratislavy sa však rozhodlo dať noviny od 1. júla 1848 znovu do prenájmu až do roku 1854. Advokát dr. Löwa odvolávajúc sa na nový uhorský tlačový zákon protestoval. Noviny podľa neho neboli majetkom nikoho a vydávať ich mal právo každý, kto zloží kauciu.³² Prípád sa dostal až pred uhorské ministerstvo, ktoré celú vec uzavrelo kompromisom. Umožnilo dr. Heinrichovi Löwovi vydávať *Pressburger deutsche Zeitung* s prílohou *Hungaria* a zároveň priznalo otcom mesta, že noviny sú jeho podnikom. Mesto od 1. júla 1848 noviny prenajalo Karlovi Fridrichovi Wigandovi. Ten zveril redakciu do rúk Alexandra Pusztaya, ktorého zakrátko vystriedal Richard Noisser a ďalší. *Pressburger Zeitung* a *Pressburger deutsche Zeitung* vychádzali určité obdobie paralelne a *Pressburger deutsche Zeitung* s prílohou *Hungaria* dostávali aj Wigandovi abonenti. Neskôr však vzhľadom na vysoké poštovné dr. H. Löw vydávanie svojich novín zastavil a K. F. Wigand sa zaviazal, že do uplynutia predplatného bude jeho predplatiteľom zasielať *Pressburger Zeitung* s prílohou *Pannonia*.³³

Kuriózna situácia pre *Pressburger Zeitung* nastala po príchode rakúskeho vojska na čele s generálom Windischgrätzom do Bratislavy 18. decembra 1848. Jednak museli prinášať Amtliche Kundmachungen, teda Úradné oznamy. To však nebolo všetko. Číslo 145 zo dňa 22. decembra tvorila len jedna obojstranne potlačená strana. Obsahovala ďalšie nariadenia veliteľstva cisársko-kráľovského armádneho zboru starostovi mesta Bratislavy, kde vojenský predstavitelia na prvom mieste požadovali zrušenie novín pre ich doterajšiu zlú (prouhorskú – pozn. autorky) orientáciu a ich nahradenie inými novinami, lojálnymi s Viedňou. Kým sa tak nestane, mali *Pressburger Zeitung* uverejňovať iba nariadenia a príka-

²⁶ Tamže, s. 46.

²⁷ Hlavička periodika sa v uvedenom období niekoľkokrát zmenila. Napríklad v roku 1848 v nej popri názve novín figuroval ich vydavateľ, ceny predplatného a cena inzercie.

²⁸ POTEIRA, M.: Bibliografia inorečových novín a časopisov na Slovensku do roku 1918. Martin, Matica slovenská 1963, s. 29.

²⁹ *Pressburger Zeitung*, 17. 3. 1848, č. 35, s. 191.

³⁰ *Pressburger Zeitung*, 31. 3. 1848, č. 42, s. 344.

³¹ PICHLER, A.: c. d., s. XXXIV.

³² *Pressburger Zeitung*, 22. 5. 1848, č. 63 s. 492–493.

³³ *Pressburger Zeitung*, 1. 9. 1848, č. 55, s. 1.

zy vojenského veliteľstva. Vojenský veliteľia ďalej žiadali, aby každý deň šesť výtlačkov novín dostala k dispozícii armáda pre jednotlivé vojenské zbory.³⁴

Požiadavka velenia armády na zrušenie novín sa našťastie neuskutočnila a noviny i naďalej sledovali revolučné vrenie v Uhorsku. Hoci na jednej strane s ním nadšene sympatizovali, na druhej strane pre úsilie Slovákov o sebaurčenie mali len málo pochopenia. Ich postoj v tejto veci sa zhodoval s postojom vedúcich predstaviteľov maďarskej revolúcie. Pozitívne však možno hodnotiť skutočnosť, že hoci *Pressburger Zeitung* nesympatizovali s akciami Ludovíta Štúra a Jozefa Miloslava Hurbana, predsa len umožnili Karolovi Štúrovi brániť sa proti útokom anonyma na stránkach novín³⁵ a neskôr v roku 1861 v plnom rozsahu uverejnili i znenie memoranda³⁶.

V roku 1865 vtedajší vydavateľ Alois Schreiber v programovom vyhlásení napísal, že novinám *Pressburger Zeitung* pôjde o porozumenie a zmierenie, že nebudú slúžiť žiadnej strane, ale budú sa snažiť o slobodu myslenia a vierovyznania, o slobodu tlačeného a hovoreného slova.³⁷ Nebolo to celkom tak. *Preßburger Zeitung* i naďalej zostali provládne. V medzinárodnom kontexte sa kriticky stávali najmä k javom, akými boli napr. Parížska komúna a komunizmus vôbec. Odporúčali potlačiť, resp. vykynožiť ich ako javy nebezpečné a cudzie všetkým slobodumilovným ľuďom.³⁸ V domácom kontexte si osvojili myšlienku vlády o jednotnom uhorskom národe. V osemdesiatych rokoch uverejnili príspevkov navrhujúci potierať slovenské periodiká ako *Národné noviny* či *Slovenské pohľady*, ktoré boli hodnotené ako panslavistické a nevlastenecké, a naopak podporovať tie periodiká v slovenskom jazyku, ktoré boli uhrofilské, ako napr. *Svornost*.³⁹ V čase uverejnenia tohto príspevku v roku 1882 bol denník *Preßburger Zeitung* už súkromným majetkom rodiny Angermeyerovcov.⁴⁰

Karl Angermeyer a tí druhí

V roku 1896 vyšla drobná knižička pod názvom *Geschichte der Buchdruckerei Carl Angermeyer's* (Dejiny knihtlačiarne Karla Angermeyera) ako darček syna milovanému otcovi k dvadsiatempiatemu výročiu jeho princípálskej činnosti. Z nej sa mohli čitatelia dozvedieť, prečo sa Angermeyerovci považovali za pokračovateľov Landererovcov⁴¹, i to, že jeho milý otec ich už od roku 1874 zásobuje „čítaním *Preßburger Zeitung*“⁴². Robil to veľmi úspešne. *Preßburger Zeitung* koncom 19. storočia boli skutočne modernými novinami – informovali, vyjadrovali mienku a zabávali. Od roku 1880 mali dve vydania. Ráno o šiestej to bol *Morgenblatt*, jeho rozsah býval osem až dvanásť strán, v sobotu až šesťnásť strán. Posledné štyri z nich spravidla zaberali reklama a inzercia. Popoludní o šiestej hodine vychádzal *Abendblatt*. Tvorila ho jedna obojstranne potlačená strana. V nedeľu a vo sviatok vychádzali *Preßburger Zeitung* iba ráno. V rokoch 1877 až 1907 mali noviny dokonca nedeľnú prílohu s názvom *Illustriertes Sonntagsblatt*. Ilustrácie boli bežné, na prelome 19. a 20. storočia do novín *Preßburger Zeitung* postupne prenikala i fotografia.⁴³ Pri slávnostných príležitostiach sa sporadicky objavila i farba.⁴⁴

Sľubný vývoj týchto novín prerušila prvá svetová vojna. Nadobro skončila s idylickým svetom petrolejových lúčok a kónských povozov. Po jej skončení padali tróny, rozpadali sa ríše, presúvali sa hranice. Z mnohých národností v mnohonárodnostnej ríši sa stali národy, z mnohých národov v novoutvorených štátoch len národnosti. Takýto osud postihol aj Nemcov žijúcich v Československu, a teda

³⁴ *Pressburger Zeitung*, 22. 12. 1848, č. 195, recto.

³⁵ *Pressburger Zeitung*, 12. 8. 1848, č. 37, s. 242–243.

³⁶ *Pressburger Zeitung*, 5. 7. 1861, č. 155, s. 1–2. *Pressburger Zeitung*, 6. 7. 1861, č. 156, s. 1.

³⁷ *Pressburger Zeitung*, 30. 12. 1865, č. 298, s. 1.

³⁸ Die Internationale und die Freiheit. In: *Preßburger Zeitung*, 8. 7. 1871, č. 154, s. 1.

³⁹ Gegen die slowakischen Blätter. In: *Preßburger Zeitung*, 6. 9. 1882, č. 246, *Morgenblatt*, s. 2.

⁴⁰ Pozri vyššie.

⁴¹ Karl Angermeyer senior bol v učení v Landererovej tlačiarne v Pešti, ako aj u Aloisa Schreibera v Bratislave, kde po vyučení pôsobil ako faktor, kým sa nestal spolumajiteľom a napokon majiteľom tejto (pôvodne landererovskej) tlačiarne. Podrobnejšie pozri *Geschichte der Buchdruckerei Carl Angermeyer's von Carl Angermeyer junior*. Preßburg: Carl Angermeyer's Buchdruckerei 1896, s. 5–14. (Separátny výtlačok *Preßburger Zeitung*, 1. 7. 1896, č. 176.)

⁴² Tamže, s. 5.

⁴³ Napríklad *Preßburger Zeitung*, 16. 5. 1897, č. 135. *Morgenblatt*.

⁴⁴ *Preßburger Zeitung*, 10. 5. 1896, č. 129. *Morgenblatt*, s. 1.

i v Bratislave. Z denníka *Preßburger Zeitung* sa stal denník národnostnej menšiny. Odpadla mu časť čitateľov a zmenšili sa aj príjmy z inzercie a reklamy. Pôvodne ziskové periodikum sa zmenilo na strastové a muselo si hľadať sponzorov. Jeho novinárska kvalita však nijako neutrpela. Za ňou sa skrývali v poslednom období existencie denníka citlivé ruky Alojza H. Pichlera, Karla Angermeyera juniora a najmä Emila Portischa. Hoci spočiatku malo nemecké obyvateľstvo Bratislavy strach z jej pripojenia k Československu, čo sa odrazilo v značnom počte príspevkov v roku 1918⁴⁵, po tom, ako mladá Československá republika zabezpečila menšinám ústavne všetky práva, *Preßburger Zeitung* sa rýchlo prispôbilo novým pomerom. I keď najširší priestor venovali nemeckej menšine, s hlbokou účasťou informovali napr. o tragickej smrti generála M. R. Štefánika, najlepšieho syna slovenského národa⁴⁶, skepticky sa vyjadrili o Versaillskej dohode, v ktorej videli pôvod a východisko všetkých európskych zápletiiek⁴⁷. Všíмали si i silnenie autonomistických tendencií tej časti obyvateľov Slovenska, ktorá sa cítila byť dotknutá nerešpektovaním Pittsburských dohôd a centralistickým riadením štátu⁴⁸.

Dňa 11. júla 1929 náhle zomrel významný sponzor *Preßburger Zeitung* Heinrich Prüger, člen starej bratislavskej patricijskej rodiny a majiteľ hotela Carlton. Následne skrachovalo vtedajšie vydavateľstvo novín viazané veľmi nevýhodnou zmluvou s maďarským ranníkom *Magyar Újság*. Napriek spojenému úsiliu šéfredaktora Emila Portischa a zamestnancov nepodarilo sa noviny zachrániť. Posledné číslo vyšlo ráno 25. augusta 1929. Na prvej strane palcovými titulkami zvestovalo čitateľom Jóbovu zvesť z pera Emila Portischa: „Prechodné zastavenie *Preßburger Zeitung*.“ Emil Portisch pevne dúfal, že sa mu podarí noviny oživiť. Pokúsil sa o to s periodikom *Neues Preßburger Tagblatt*, ktorý neskôr prijal názov *Neue Preßburger Zeitung*. Ale to je už iná história.

Napriek nútenému trpkému koncu vďaka často napodobňovanej kvalite redakčnej práce i osobnostiam, ktoré v nich pôsobili, *Preßburger Zeitung* zanechali nesporne hlbokú stopu v dejinách mesta Bratislavy a v dejinách novinárstva na Slovensku vôbec.

Doc. PhDr. Danuša Serafínová, CSc.
Katedra žurnalistiky FIF UK Bratislava

⁴⁵ Napríklad *Preßburger Deutschungarn wachet auf! Zum Schutze Eurer heiligsten Güter!* In: *Preßburger Zeitung*, 30. 10. 1918, č. 298. *Morgenblatt*, s. 1.

⁴⁶ *Preßburger Zeitung*, 6. 5. 1919, č. 121, s. 1.

⁴⁷ Die Sicherung der Friedensverträge. In: *Preßburger Zeitung*, 6. 3. 1924, č. 65, s. 1.

⁴⁸ Reorganisierung der slowakischen Volkspartei Der aktivistische Flügel übernimmt die Führung... In: *Preßburger Zeitung*, 3. 7. 1929, č. 76915. *Abendblatt*, s. 1.